

Nogmaals de Gele monnikskap in het Geuldal

Joop H.J. Schaminée & Patrick W.F.M. Hommel, Alterra, Postbus 47, 6700 AA Wageningen

In een recent artikel in het Natuurhistorisch Maandblad (november 2006) gaan J.H. Willems en B.P. van de Riet uitvoerig in op de klassieke groeiplaats van de Gele monnikskap (*Aconitum vulparia*) bij Epen in het dal van de Geul, bijna honderd jaar geleden voor het eerst beschreven door Eli Heimans in zijn beroemde boekje 'Uit ons Krijtland' (1911). De populatie monnikskappen blijkt nog steeds aanwezig, in een relictpopulatie van geringe omvang. Het belang van het behoud van deze kwetsbare populatie wordt benadrukt, ook als mogelijke uitvalsbasis voor vestigingen van de soort in het stroomgebied van de Geul verder stroomafwaarts. In het artikel van WILLEMS & VAN DE RIET (2006) wordt de verheugende mededeling gedaan dat deze vestiging blijkbaar al heeft plaatsgevonden. In deze bijdrage wordt deze locatie nader toegelicht, waarbij ook wordt ingegaan op de plantensociologische positie van de soort.

GELE MONNIKSKAP IN EUROPA

De Gele monnikskap komt in Europa voor in twee heel verschillende landschappen. Enerzijds gedijt de soort uitstekend in subalpiene begroeiingen met hoogopschietende ruigtekruiden, anderzijds is het een plant van beekbegeleidende bossen [figuur 1]. In diverse publicaties wordt dit dubbelzinnige gedrag verwoord, zoals in de sterk op de ecologie van soorten gerichte *Pflanzensoziologische Exkursionsflora* van OBERDORFER (1979). In deze flora wordt als belangrijkste standplaats in de bergen *Hochstauden-Gebüsche* genoemd, terwijl in lagere regionen diverse bostypen aan bod komen, in het bijzonder *Auenwälder*, *Schluchtwälder* en *Laubmischwälder*. Het is duidelijk dat een goede vochtvoorziening en een zeker aanbod aan voedingsstoffen voor deze soort randvoorwaardelijk zijn (zie ook WEEDA *et al.*, 1985).

De gebondenheid van de soort aan al dan niet beschaduwde ruigten in de bergen komt mooi tot uitdrukking in het feit dat het geslacht Monnikskap (*Aconitum*) is verkozen tot naamgever van de desbetreffende klasse van plantengemeenschappen, de MULGEDIO-ACONITETEA, waarbij de Gele monnikskap, samen met onder meer zijn kompaan Blauwe monnikskap (*Aconitum napellus*) deel uitmaakt van een omvangrijk rijtje kensoorten (MUCINA, 1997). Het voorkomen in bossen in laagland en heuvelland vindt zijn vertaling in een betrekkelijk hoge trouw aan een tweetal verbonden uit de klasse van de rijke bossen (QUERCO-FAGETEA), te weten het TILIO-ACERION (ravijnbossen) en het AL-

NO-PADION. Subalpiene ruigten en ravijnbossen zullen we in onze contreien niet aantreffen, maar van bossen van het ALNO-PADION, het Verbond van Els en Vogelkers, is wel sprake, zoals verderop wordt toegelicht.

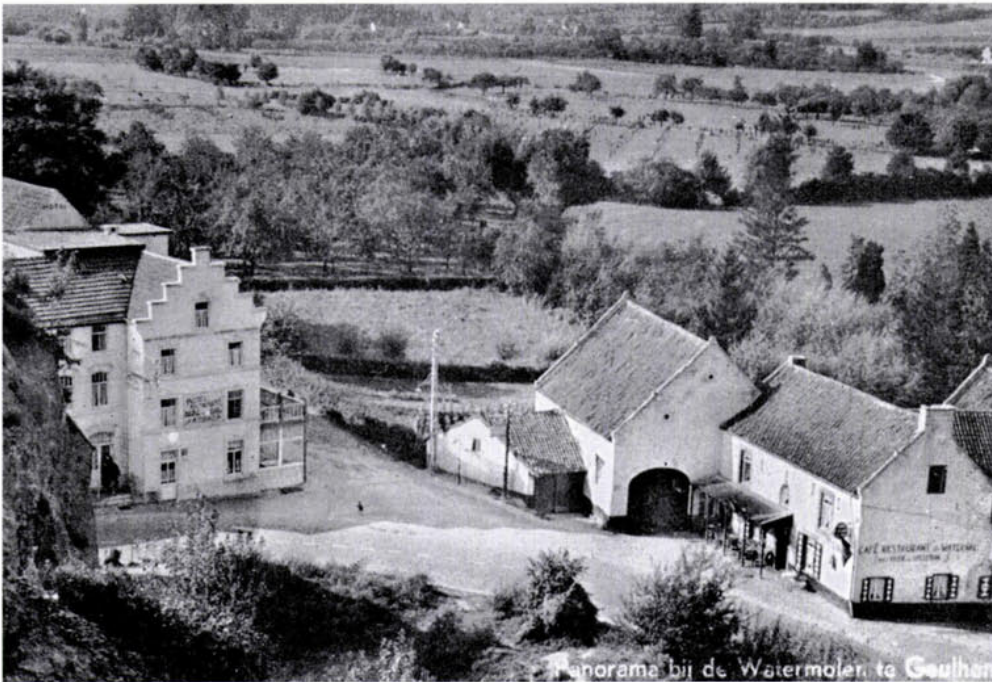
DE GROEIPLAATS BIJ GEULHEM

De locatie in de benedenloop van de Geul betreft een groeiplaats op de noordoever van de Geul op korte afstand van de watermolen van Geulhem [figuur 2]. Het gaat hier om een vlakke dalbodem niet ver van de plek waar het riviertje weer samenvloeit met de molenbeek. De vegetatie bestaat uit een smalle strook aangeplant bos. Gewone es (*Fraxinus excelsior*) en in mindere mate

FIGUUR 1

De Gele monnikskap (*Aconitum vulparia*) is een Midden-Europese soort die in het laagland vooral groeit in beekdalen. Deze foto werd gemaakt in het Lampertstal (Eifel) in een bosrand op de overgang van beekdalarasland naar hellinabos

FIGUUR 2

Oude onzichtkoort met een panorama van het Geuldal bij de watermolen van Geulhem. Duidelijk zichtbaar zijn de linten van beekbegeleidende bosjes, zowel langs de Geul als langs een vanuit het noorden komend zijbeekje (rechts op de foto, achter het grasland). De graeiplaats van de Gele monnikskop (*Aconitum vulparia*) ligt niet ver van de samenvloeiing van molenbeeken Geul, op de foto links achter de grote schuur van het malengebouw.

Beuk (*Fagus sylvatica*) en Haagbeuk (*Carpinus betulus*) bepalen het aspect van de boomlaag, terwijl de matig ontwikkelde struiklaag in hoofdzaak bestaat uit Hazelaar (*Corylus avellana*) en Gewone vlier (*Sambucus nigra*) [figuur 3]. De kruidlaag wordt gedomineerd door Klimop (*Hedera helix*), die hier ook als liaan de bomen ingroeit, een kenmerk van bossen op relatief voedselrijke standplaatsen. De moslaag is zwak ontwikkeld met vooral triviale soorten als Fijn snavelmos (*Eurhynchium praelongum*) en Gewoon dikkopmos (*Brachythecium rutabulum*). Interessanter is het voorkomen van Gerimpeld boogsterrenmos (*Plagiomnium undulatum*), een soort die kenmerkend is voor bossen op voedselrijke bodem, met een voorkeur voor kwelplekken in beekdalen. De kruidlaag herbergt naast alledaagse stikstofminnaars, zoals Zevenblad (*Aegopodium podagraria*), Gro-

te brandnetel (*Urtica dioica*) en Kleefkruid (*Galium aparine*), ook een groot aantal bosplanten of bosrandplanten, waaronder Muskuskruid (*Adoxa moschatellina*), Geel nagelkruid (*Geum urbanum*), Bosandoorn (*Stachys sylvatica*), Daslook (*Allium ursinum*), Bosgierstgras (*Milium effusum*), Boskortsteel (*Brachypodium sylvaticum*), Gevlekte aronskelk (*Arum maculatum*) en Gevlekte dove-netel (*Lamium maculatum*). Deze combinatie van ruderaal soorten en echte bosplanten is kenmerkend voor de bossen van het ALNOPADION. De Gele monnikskop was aanwezig in de vorm van één (betrekkelijk forse) groep van planten en twee losse individuen. Van de groeiplaats is door ons op 13 april 2006 een vegetatieopname gemaakt, samen met Rense Haveman [zie tabel 1]. De planten waren in deze tijd van het jaar uiteraard vegetatief. Bij een volgend bezoek aan de plek later in de zomer door de tweede auteur, die de soort hier in het voorjaar van 2004 had ontdekt (eveneens niet-bloeiend), bleken de bladeren door de extreme droogte in juli 2006 verdord te zijn, zodat geen bloemen of zaadzetting konden worden waargenomen.

De groep van bosgemeenschappen van het Verbond van Els en Vogelkers is in Zuid-Limburg vertegenwoordigd door vier associaties. De groeiplaats bij Geulhem laat daarbij de groot-

FIGUUR 3

Gewane es (*Fraxinus excelsior*) en Hozeloor (*Corylus avellana*) zijn beeldbepalende saarten in de basstraak waar de Gele monnikskop (*Aconitum vulparia*) werd aangetroffen. Het basje ligt iets stroomafwaarts ten opzichte van de Geulhemermalen. Op de achtergrond zijn vaag de hellingbassen achter Geulhem zichtbaar (foto: ...)

Opname	1	2		Opname	1	2	
Auteur	S 2006-04	VdW		Auteur	S 2006-04	VdW	
Datum	13-04-2006	18-10-1990		Datum	13-04-2006	18-10-1990	
Locatie	Geulhem	Moresnet		Locatie	Geulhem	Moresnet	
Opnameschaal	Braun-Blanquet	Doing		Opnameschaal	Braun-Blanquet	Doing	
Grootte proefvlak (m)	10x10	15x30		Grootte proefvlak (m)	10x10	15x30	
Bedekking boomlaag (%)	80	70		Bedekking boomlaag (%)	80	70	
Bedekking struiklaag (%)	30	40		Bedekking struiklaag (%)	30	40	
Bedekking kruidlaag (%)	60	90		Bedekking kruidlaag (%)	60	90	
Bedekking moslaag (%)	<5	0		Bedekking moslaag (%)	<5	0	
Hoogte boomlaag (m)	15	---		Hoogte boomlaag (m)	15	---	
Hoogte struiklaag (m)	6	---		Hoogte struiklaag (m)	6	---	
Hoogte kruidlaag (cm)	10-(30)	---		Hoogte kruidlaag (cm)	10-(30)	---	
Opname	1	2		Opname	1	2	
Boomlaag				<i>Viola odorata</i>	+	.	Maarts viooltje
<i>Fraxinus excelsior</i>	4	o6	Gewone es	<i>Galium aparine</i>	+	.	Kleefkruid
<i>Carpinus betulus</i>	2b	.	Haagbeuk	<i>Carex remota</i>	+	.	Ille zegge
<i>Fagus sylvatica</i>	2a	.	Beuk	<i>Lamium maculatum</i>	+	.	Gevlekte dovenetel
Struiklaag				<i>Agrostis stolonifera</i>	+	.	Fioringras
<i>Corylus avellana</i>	2b	o2	Hazelaar	<i>Luzula sylvatica</i>	+	.	Grote veldbies
<i>Fraxinus excelsior</i>	+	o1	Gewone es	<i>Ranunculus ficaria</i>	+	.	Speenkruid
<i>Acer pseudoplatanus</i>	+	r	Gewone esdoorn	<i>Taraxacum sectie Ruderalia</i>	+	.	Gewone paardenbloem
<i>Sambucus nigra</i>	2b	.	Gewone vlier	<i>Veronica hederifolia</i>	+	.	Klimopereprijs
<i>Crataegus monogyna</i>	1	.	Eenstijlige meidoorn	<i>Acer campestre</i> (juv.)	+	.	Spaanse aak
<i>Acer campestre</i>	+	.	Spaanse aak	<i>Alliaria petiolata</i>	r	.	Look-zonder-look
<i>Euonymus europaeus</i>	+	.	Wilde kardinaalsmuts	<i>Glechoma hederacea</i>	.	o3	Hondsdrif
<i>Cornus spec.</i>	.	o1	kornoelje	<i>Filipendula ulmaria</i>	.	o1	Moerasspiraea
<i>Prunus padus</i>	.	p	Gewone vogelkers	<i>Cardamine amara</i>	.	o1	Bittere veldkers
<i>Ribes rubrum</i>	.	p	Aalbes	<i>Lysimachia nemorum</i>	.	o1	Boswederik
<i>Malus sylvestris</i>	.	r	Appel	<i>Carex acutiformis</i>	.	o1	Moeraszegge
<i>Sambucus racemosa</i>	.	r	Trosvlier	<i>Mercurialis perennis</i>	.	a	Bosbingelkruid
<i>Rhamnus cathartica</i>	.	r	Wegedoorn	<i>Ranunculus repens</i>	.	a	Kruipende boterbloem
Kruidlaag				<i>Equisetum telmateia</i>	.	p	Reuzenpaardenstaart
<i>Aconitum vulparia</i>	+	r	Gele monnikskap	<i>Calamagrostis canescens</i>	.	p	Hennegras
<i>Aegopodium podagraria</i>	2b	a	Zevenblad	<i>Cirsium oleraceum</i>	.	p	Moesdistel
<i>Urtica dioica</i>	1	o2	Grote brandnetel	<i>Equisetum sylvaticum</i>	.	p	Bospaardenstaart
<i>Lamium maculatum</i>	+	o2	Gele dovenetel	<i>Festuca gigantea</i>	.	p	Reuzenzwenkgras
<i>Geum urbanum</i>	1+	a	Geel nagelkruid	<i>Silene dioica</i>	.	r	Dagkoekoeksbloem
<i>Stachys sylvatica</i>	+	r	Bosandoorn	<i>Epilobium montanum</i>	.	r	Bergbasterdwederik
<i>Heracleum sphondylium</i>	+	r	Gewone bereklauw	<i>Impatiens noli-tangere</i>	.	r	Groot springzaad
<i>Hedera helix</i>	3	.	Klimop	Moslaag			
<i>Adoxa moschatellina</i>	2m	.	Muskuskruid	<i>Eurhynchium praelongum</i>	1	.	Fijn snavelmos
<i>Allium ursinum</i>	1	.	Daslook	<i>Brachythecium rutabulum</i>	1	.	Gewoon dikkopmos
<i>Arum maculatum</i>	1	.	Gevlekte aronskelk	<i>Atrichum undulatum</i>	+	.	Groot rimpelmos
<i>Brachypodium sylvaticum</i>	1	.	Boskortsteel	<i>Plagiomnium undulatum</i>	+	.	Gerimpeld boogsterrenmos
<i>Milium effusum</i>	1	.	Bosgierstgras				
<i>Ornithogalum umbellatum</i>	+	.	Gewone vogelmelk				

TABEL 1

Een tweetal vegetatieopnamen met Gele monnikskap (*Aconitum vulparia*) in het dal van de Geul. De eerste opname betreft de groeiplaats bij Geulhem. De tweede opname, gemaakt door Sieuwke van der Werf op 18 oktober 1990, heeft betrekking op een bronnetjesbos in het bovenstroomse gebied nabij Moresnet in België.

ste affiniteit zien met het Abelen-Iepenbos (*VIOLA ODORATAE*-*ULMETUM*). Dit is een soortenrijk bostype met een uitgesproken voorjaarsaspect, dat buiten het Heuvelland in ons land vooral wordt aangetroffen in het rivierengebied en in de binnenduinrand. Vooral de aanwezigheid van bossoorten als Maarts viooltje (*Viola odorata*), Gewone vogelmelk (*Ornithogalum umbellatum*) en, op verschillende plekken net buiten de opname, Vingerhelmbloem (*Corydalis solida*) wijst op een sterke verwantschap met deze associatie (STORTELDER *et al.*, 1999; WEEDA *et al.*, 2005). Hetzelfde geldt voor een aantal soorten die een bredere ecologische amplitude hebben

Look-zonder-look (*Alliaria petiolata*), Speenkruid (*Ranunculus ficaria*) en Klimopereprijs (*Veronica hederifolia*). We hebben hier onmiskenbaar van doen met een typisch Zuid-Limburgse variant van het Abelen-Iepenbos. De vegetatie is namelijk doorspekt met soorten die hun optimum hebben in het Haagbeuken-verbond (*CARPINION BETULI*), een plantengemeenschap waartoe het overgrote deel van de Limburgse hellingbossen gerekend kan worden. Voorbeelden zijn, naast de Haagbeuk (*Carpinus betulus*) zelf, Muskuskruid (*Adoxa moschatellina*), Daslook (*Allium ursinum*), Gevlekte aronskelk (*Arum maculatum*) en Bosgierstgras (*Milium effusum*). Een dergelijke CAR-

associatie maar voor het Verbond van Els en Vogelkers als geheel. Het is interessant de groeiplaats bij Geulhem te vergelijken met andere voorkomens van de soort in het Geuldal, want behalve op de locatie bij Epen, die uitvoerig is beschreven in het artikel van WILLEMS & VAN DE RIET (2006), waarop hier verder dan ook niet wordt ingegaan, komt de Gele monnikskap nog op, minimaal, twee plekken in het stroomgebied van de Geul voor, waarvan in het bijzonder de tweede van belang is. De eerste plek heeft betrekking op de flank van een helling in een droogdal van de Geul nabij Stokhem. De soort groeit hier onder betrekkelijk droge omstandigheden op kalkhoudende grond langs een bospad aan de rand van de Wylre-bossen. Het bos ter plekke is een goed voorbeeld van het orchideeënrijke Eiken-Haagbeukenbos (STELLARIO-CARPINETUM ORCHIETOSUM) met op korte afstand van de monnikskappen soorten als Grote keverorchis (*Listera ovata*), Purperorchis (*Orchis purpurea*) en Vliegenorchis (*Ophrys insectifera*). De populatie van monnikskappen houdt hier al tientallen jaren stand en heeft zich recent sterk weten uit te breiden, nadat ter plaatse in de rand van het bos een hakhoutbeheer werd toegepast. Toch bestaat wel enige twijfel over de natuurlijkheid van de plek, vooral omdat de standplaats niet zo goed past bij de boven beschreven ecologie van de soort. Hetzelfde geldt voor vier andere hoog op de helling gelegen vindplaatsen van de soort in Zuid-Limburg: in de Vijlenerbossen bij Cottessen, op de Putberg bij Heerlen, in de Eyserbossen bij Eys en in het bos Den Elzenstond bij de Berghofweide (schriftelijke mededeling Karl Eichhorn).

De tweede, met zekerheid als natuurlijk te kwalificeren, groeiplaats in het stroomgebied van de Geul betreft een plek in het befaamde bos van Moresnet in België in het dal van de Hohn, een zijbeek van de Geul, hemelsbreed op minder dan drie kilometer van de grens met Nederland (zie BONGERS & GOVERS, 1985). Op 18 oktober 1990 werd hier door de bekende bosonderzoeker Sieuwke van der Werf een vegetatieopname gemaakt. De soortensamenstelling geeft aan dat sprake is van een bronnetjesbos van het Goudveil-Essenbos (CARICIO-REMOTAE-FRAXINETUM). Ook deze associatie maakt deel uit van het Verbond van Els en Vogelkers. Belangrijke soorten van bronmilieus zijn onder meer Reuzenpaardenstaart (*Equisetum telmateia*), Bittere veldkers (*Cardamine amara*), Groot springzaad (*Impatiens noli-tangere*) en Boswederik (*Lysimachia nemorum*). Ook hier weer de typerende combinatie van stikstofindicatoren, zoals Grote brandnetel, Zeven-

blad en Hondsdraf (*Glechoma hederacea*), en bosplanten, waaronder Bosandoorn, Geel nagelkruid, Gele dovenetel (*Lamiastrum galeobdolon*) en Overblijvend bingelkruid (*Mercurialis perennis*). Laatstgenoemde soort vertegenwoordigt hier de eerder genoemde, voor deze streken kenmerkende CARPINION-inslag in het ALNO-PADION. Gewone es is in de opname van Van der Werf de belangrijkste soort in de boomlaag. Een bijzondere plant in de kruidlaag is de zeldzame Moesdistel (*Cirsium oleraceum*), die net over de grens in Nederland ook op een enkele plek in moerasbos voorkomt. Het voorkomen van Moerasdistel wijst op affiniteit met het Kalk-Elzenbroek (CIRSIO-ALNETUM), een in het dal van de Hohn niet zeldzaam bostype waarvan fragmentair voorkomen in ons land omstreden is (VAN DER WERF, 1991; STORTELDER *et al.*, 1999). Gele monnikskap is slechts met een enkele plant aanwezig, getuige de aanduiding 'r' (= rare) in de opname van Van der Werf [zie tabel 1].

SLOTBESCHOUWING

De Vereniging Natuurmonumenten heeft te kennen gegeven zich te willen inzetten voor het behoud van de uiterst zeldzame en bedreigde Gele monnikskap in Zuid-Limburg als soort van beekbegeleidende bossen. Hiertoe wordt een plan uitgewerkt, waarbij de groeiplaats bij Epen een centrale rol kan spelen als zaadbron voor mogelijke vestigingen van de soort in bossen in de benedenloop van de Geul. Het voorkomen van andere bronpopulaties in het Belgische deel van het rivierdal en de aanwezigheid de monnikskappen langs de Geul bij Geulhem geeft goede hoop dat 'Plan Monnikskap' tot een succes kan worden. Voorwaarde hierbij is wel dat bij de geplande omvorming van grote delen van het Beneden-Geuldal tot extensief begraasd natuurontwikkelingsgebied respectvol wordt omgegaan met bestaande botanische waarden en met name met kleine, maar botanisch waardevolle bosjes. Wanneer de in dit artikel beschreven groeiplaats van de Gele monnikskap deel gaat uitmaken van de geplande ecologische verbindingzone tussen de reeds gerealiseerde begrazingseenheden Ingendaal (bovenstrooms) en Meerssenerbroek (benedenstrooms) lijkt uitrastering een zinvolle maatregel, en dat niet alleen in belang van de Gele monnikskap.

Summary

NEW FINDS OF *ACONITUM VULPARIA* IN THE GEUL VALLEY

A recent article described a more than a century old population of *Aconitum vulparia* in Southern Limburg. The article stressed the importance of safeguarding this site, which could also act as a possible source for the colonisation of sites further downstream. The present paper reports that this colonisation has already taken place. It describes a recently discovered site, including its phytosociological characteristics, as well as two other occurrences of *Aconitum* in the valley

Literatuur

- BONGERS, M.G.H. & A.A.M. GOVERS, 1985. Het dal van de Hohn. Vegetatie en bodem van een natuurgebied in Noordost-België. Publicaties van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg 35 (1-2). Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, Maastricht.
- HEIMANS, E., 1911. Uit ons Krijtland. Versluys, Amsterdam.
- MUCINA, L., 1997. Conspectus of classes of European vegetation. *Folia Geobotanica et Phytotaxonomica* 32: 117-172.
- OBERDORFER, E., 1979. Pflanzensozologische Exkursionsflora. Vierte, überarbeitete und erweiterte Auflage. Ulmer, Stuttgart.

HOMMEL, 1999. *De Vegetatie van Nederland* 5. Plantengemeenschappen van ruigten, struwelen en bossen. Opulus, Uppsala/Leiden.

● WEEDA, E.J., J.H.J. SCHAMINÉE & L. VAN DUUREN, 2005. *Atlas van Plantengemeenschappen in Nederland* 4. Bossen, struwelen en ruigten. Uitgeverij KNNV, Utrecht.

● WEEDA, E.J., R. WESTRA, CH. WESTRA & T. WESTRA, 1985. *Nederlandse Oecologische Flora*. Wilde planten en hun relaties 1. IVN, Amsterdam.

● WERF, S. VAN DER, 1991. *Natuurbeheer in Nederland* 5. Bosgemeenschappen. Pudoc, Wageningen.

● WILLEMS, J.H. & B.P. VAN DE RIET, 2006. Een meer dan honderd jaar oude populatie van Gele monnikskap in Zuid-Limburg. *Natuurhistorisch Maandblad* 95(11):240-243.